

ESZMÉK ÉS NÉZETEK A KOLOZSVÁRI TERMÉS-BEN

Marosvécsen, az 1942-es helikoni találkozóan a fiatal erdélyi írónemzedék képviselői bejelentették, hogy saját írócsoportot kívánnak létrehozni. Nem fogadták el sem a transzilvanista *Erdélyi Helikon*, sem a konzervatív *Páztortűz*, sem az akkor már betiltott *Korunk* hagyományait, hanem új utat kerestek. Olyan utat, amely lehetővé teszi számukra azt, hogy visszakerülvén a magyar államtesthez, erdélyi sajátosságaik megőrzésével lehessenek részesei a magyar szellemi életnek. Nem sokkal e bejelentés után minden jelentős lap közölte nyilatkozatukat, *A magára talált Erdély szavát*, és még ugyanabban az évben dr. *Szentgercei Jakab Jenő* kiadásában, *Asztalos István*, *Bözödi György*, *Jékely Zoltán*, *Kiss Jenő* és *Szabédi László* szerkesztésében megjelent Kolozsvárott évnegyedes folyóiratuk, a *Termés*. A két vezető erdélyi irodalmi folyóirat vagy nem vett róla tudomást (*Erdélyi Helikon*) vagy az előkészületekre visszavezethető személyes okok miatt támadta (*Páztortűz*) – ezzel szemben a többi vidéki és budapesti lap, így a *Magyar Csillag*, a *Magyar Élet*, a *Sorsunk*, a *Dunántúli Szemle*, az *Új Magyar Museum* stb. figyelemmel kísérte, ismertetéseket és tanulmányokat közölt róla.

A folyóirat anyagának elemzésével, a szerkesztésben megnyilvánuló demokratikus nyitottság gyökereinek feltárásával azt szeretném bizonyítani, hogy a *Termés* alapvetően a magyar népi mozgalom eszméiségét hordozza, és erdélyiségéből következő sajátosságokkal kiegészülve kapcsolódik a magyar szellemi élethez, mint a *Válasz* és a *Kelet Népe* méltó utóda.

A *Termés* útnak indításakor a népi mozgalom, a népi irodalom már több mint egy évtizede része volt a magyar politikai és kulturális közgondolkodásnak. Mint történelmünkben már annyiszor, a harmincas években ismét a politikai nyilvánosság elé kényszerültek a valóság változásaira érzékeny írók. Felismerték a magyar közállapotok tarthatatlanságát, és származástól, műveltségtől, alkotói stílustól függetlenül keresték a megoldás lehetőségét – eltérő nézeteiknek megfelelően, több irányból többféle eredményre jutva. Az egymáshoz vezető utat a cél azonossága mutatta meg: a fennálló társadalmi rendszer megváltoztatása mindenekelőtt a parasztság fölemelésével és a demokrácia bevezetésével. Az első találkozási pont a Bartha Miklós Társaság költői estje volt 1929 februárjában. Ettől kezdve nőtt, szélesedett a mozgalom, s már nemcsak írókat, hanem képzőművészeket, zenészeket, tudósokat is magáénak mondhatott. Több városban jött létre a Bartha Miklós Társasághoz hasonló, meglehetősen laza szerkezetű szervezet, így például a Sarló, az Erdélyi Fiatalok, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma és sorra alakultak a népfőiskolák, a könyvkiadói vállalkozások is. Ez utóbbiak közül a legnagyobb hírnévre Püski Sándor *Magyar Élet* Könyvkiadója tett szert. Nagy példányszámban, elérhető áron jelentette meg a műveket, sorozatokat indított, könyvbarát kört, irodalmi esteket szervezett, amelyeken a népi írók szépirodalmi és ismeretterjesztő alkotásait népszerűsítette, ezenkívül fontos szerepet vállalt a két legjelentősebb, az 1942-es és 1943-as szárszói tanácskozás megrendezésében. Akikkel lehetett, személyesen tartotta a kapcsolatot, akiktől nagy távolság választotta el – mint például a kolozsváriaktól –, azokkal levélben érintkezett. A *Termés* fennállásával egy időben élte legjobb esztendőit a *Magyar Élet*. Egymással hivatalos kapcsolatba is kerültek: 1943 őszétől Püski lett a *Termés* főszerkesztője. Szabédi László hagyatékában több levél is őrzi ezt a kapcsolatot. Ezek egyike, amelyet alig egy héttel a német megszállás előtt írt Püski, tanúskodik arról, hogy a *Termést* vidékisége ellenére is számon tartották Budapesten, mint a népiek fórumát, ugyanakkor utal arra is, hogy még 1944-ben is szükség volt a csoportérdekek egyeztetésére.¹

„F. hó 20-án és 21-én a népi írók szinte teljes csoportja tart egyeztető megbeszélést először egymás közt, azután az ifjúsági vezetőkkel. Tekintettel arra, hogy Asztalos nem jöhet, hacsak le nem mond a regényének könyvnapi kiadásáról, a *Termés* csoportot Te képviselnéd, esetleg László Gyula, az erdélyi baloldalt pedig Balogh Edgár.”

A *Magyar Élet*től összefonódva dolgozott a Kovách Aladár vezette Bolyai Akadémia, valamint a Turul Kiadó, amelynek létrejöttét szintén Püski szorgalmazta. A könyvkiadókon kívül természetesen lapok is kapcsolódtak a magyar népi mozgalomhoz. Ha csak a jelentősebbeket soroljuk, és eltekintünk a tiszavirág életű próbálkozásoktól, meg kell említenünk a *Tanút*, a *Választ*, a *Kelet Népet*, a *Magyar Csillagot*, a *Szabad Szót*, a *Továbbot*, a határon túlról pedig a *Korunkot*, az *Erdélyi Fiatalokat*, a *Magyar Napot*. A *Termés* megjelenésének évében már évek óta nem létezett a Márciusi Front és szószólója, a *Válasz*, és éppen akkor, Móricz halálát követően a *Kelet Népe* is megszűnt. A *Korunkot* a második bécsi döntés után tiltották be a magyar hatóságok. A súlyosbodó körülmények ellenére a negyve-

¹ Püski Sándor levele Szabédi Lászlónak. 1944. március 13. Szabédi László hagyatékában.

nes években új erőre kapott a mozgalom. A betiltásokat túlélt intézmények ekkor erősödtek meg, de a visszacsatolt területeken megelégnült népi jellegű irodalmi–közművelődési tevékenységnek is nagy szerepe volt ebben a fellendülésben. Kassán és Kolozsvárott szinte egyidőben alapítottak két rokon szellemiségű folyóiratot, az Új Magyar Museumot és a Termést. A kulturális egyesületek, az EMKE és az ÉMKE egyre-másra szervezték a költői esteket, előadásokat. Így kerültek például Kárpátaljára a Termés írói.

Előadói körútjukról a 1943: Nyár kötet Harang rovatában adtak hírt. Ez volt az első és utolsó Erdélyen kívüli testületi szereplésük. Böződi György az erdélyi irodalom népiségéről beszélt, Asztalos István elbeszélést. Kiss Jenő verset olvasott, végül a látványos györgyalvi lakodalmas következett. Ez azonban minden látványossága mellett is a stilizált műnépieskedés típuspéldája lett. A lelkes népművelő csapatban ez a fellépés még inkább tudatosította a valódi népi kultúra megismertetésének fontosságát és a feladat bonyolultságát. Nem kevés iróniával jegyzik meg beszámolójukban: „Sovány vigaszul szolgált, hogy legalább nem vallottunk kudarcot, nem vettük észre, hogy amíg népiről beszélünk, mi magunk is – bár akarattunk ellenére – műnépieségben mutatjuk be a népet. (...) A közönség lelkesedett a népiségért és a műnépieségért egyformán. Észre sem vette a kettő közötti különbséget, sőt jobban tetszett az, amiben itt-ott hamis színt vagy hangot fedezhetett fel. Lassanként mi magunk is belenyugodtunk az egyelőre megváltoztathatatlanba és úgy vettük, hogy kitűnő tanulmányutat végzünk a népiség és a műnépieség körül. Ez pedig haszonnal jár a mai világban, amikor mindkettőnek olyan nagy divatja van az egész országban.”² Kárpátalján is ugyanaz fogadta a népi írókat, mint az ország bármely más területén: a közönség többnyire figyelmesen hallgatta őket, de mondanivalójukat csak a velük azonos gondolkodású igen kis réteg értette.

Még ugyanebben az évben, 1943-ban a szerkesztők közül hárman (Asztalos, Böződi, Szabédi) részt vettek a szárszói találkozón. A meghívás személyre szólt, így nem a Termést vagy Észak-Erdélyt képviseltek – hivatalosan. A találkozón a népiség társadalmi és gazdaságpolitikai alapelveit szerették volna tisztázni. A lehetőség elvileg megvolt, hiszen a szélsőjobboldal kivételével minden fontosabb irányzat képviseltette magát, de a történelmi körülmények nem tették lehetővé az igazán kötetlen, szabad véleményeserét. Önálló előadást egyik kolozsvári író sem tartott, hozzászólásaik azonban új vonásokkal egészítették ki Erdei Ferenc és Püski Sándor előadását. Asztalos Erdeihez kapcsolódva mondta el, hogy Magyarország sajátos történelmi helyzetéből következően a jövő nem lehet csak a szociális megoldások függvénye, figyelemmel kell lenni a területén élő nemzetiségek iránt is. Tudta, hogy parázsba nyúlt, hiszen a hivatalos politikai gyakorlat elutasította azt a demokratikus megoldási lehetőséget, amely benne a kisebbségi lét tapasztalatai alapján alakult ki: „... a békés együttélést semmiesetre sem az asszimilálással látom megoldhatónak, ez meglehetősen utópisztikus elképzelés, különösen a mai időkben, amikor nemzetiségeink anyanemzetei saját céljaikra használhatják fel ellenünk a magyarosítás vádját, hanem csak a teljes egyenlőség, a kulturális és gazdasági önkormányzati jog alapján valósíthatjuk meg.”³ Böződi csak az utolsó napon szólalt fel. Fájjalta, hogy a nemzetiségi kérdés nem kapott hangsúlyt a tanácskozáson, majd a szocializmus, mint ideológia elfogadásáról beszélt, és kiemelte, hogy éppen a magyarság történelmi és földrajzi elhelyezkedése miatt csak egy nemzeti-nemzetiségi sajátosságokat figyelembe vevő szocialista ideológiát lehet az országban alkalmazni. Itt is megfigyelhető, bár a tanulmányokból tűnik ki egészen világosan, hogy Böződiben hogyan kapcsolódik össze a népiség baloldali és középutas irányzata. Semmiképpen sem sorolható a radikális baloldalhoz, inkább azok közé a népi írók közé tartozik, akik a baloldal szociális terveit elfogadva, a társadalmi kérdéseknek a magyar sajátosságokhoz igazodó megoldását keresték.

A Termés első számában a Móricz Zsigmondra emlékező cikkben tett hitet Böződi a móríci magatartás mellett, s ezzel a lap közvetítette erkölcsi tartalom lényegét is meghatározta: „Móricz nem volt jobboldali és nem volt baloldali és mégis mind a kettőhöz tartozott, mert csodálatos egyensúlyban magában hordozta a magyar élet ellentéteit, a jobboldal nemzeti törekvéseit, a baloldal szociális gondjait, az ország lelkiismeretét, a szegény nép sorsát, az egész magyar valóságot.”⁴ A népi mozgalom példaadó triáza, Ady, Móricz és Szabó Dezső szinte minden fontosabb tanulmányban szerepel. Böződi kárpátaljai előadása, a *Népiség az erdélyi irodalomban* önkritikus hangvételével, a „nagy nevet sem kímélve próbált rést űtni az Erdélyt körülvevő mítoszon. Szabó Dezsőt Tamásival és Nyírő Józseffel szembeállította aszerint, melyikük tudott túllépni a regionális jegyeken úgy, hogy gondjai túlnőttek a kisebb közösségén és az egész magyar nemzet gondjai lettek. Böződi Szabó Dezső műveiben látja ennek megvalósulását, egy padra ültetve ítéletével Tamásit és Nyírőt. (Ezt az azonosítást a

² Termés 1943: Nyár 128–129.

³ Termés 1944: Tél 100.

⁴ Termés 1942: Ősz 89.

Magyar Élet kritikusa fel is rótta neki.) Bennük a legnépszerűbb erdélyi írókat támadta, népszolgálatot sürgetve a mítoszteremtés helyett, így nem csoda, hogy többen túlzásnak érezték és érzik ma is véleményét. Az erdélyi népi irodalom legfontosabb feladata Bözödi szerint az, hogy elkerülje mind a nyugati népek irodalmának szolgálai utánzását, mind a provincializmus csapdáját. Ehhez azonban előbb felül kell vizsgálni az irodalomszemléletet, a témaválasztást, a kifejezőmódot, és meg kell teremteni a közép-európai társadalmi regényt. „Meg kell menteni és illő helyére vissza kell állítani az erdélyi írásban a szociális tartalmat, hogy ne csak szép és szórakoztató erdélyi könyvek kerüljenek a gondolkozó magyar olvasó kezébe, hanem adjanak az írók hiteles és megbízható helyzetrajzot arról a népről, amely maga helyett szószólónak küldte őket...”⁵

Bözödi György nem teoretikus alkat, Termés-beli tanulmányait inkább a gyakorlati hasznosság szempontjai vezetik. Szabédi László ezzel szemben az elmélet embere. Racionális logikával felépített írásaiban elvekkel, nézetekkel vitatkozik történelmi példák segítségével. A kolozsvári szabadegyetemen elhangzott előadását (*Népi írástudók vagy írástudó nép*) a Termés 1943 őszi számában jelentették meg. Történelmi szátra fűzi fel ezt az írását is: a magyar műveltség sajátos vonásait bemutatva bírálja a jobboldal faj-magyarkodását, de kitér a népi mozgalom ellentmondásaira is, a népi-urbánus vita okozta konfliktusokra. Gondolatmenete Széchenyi Kelet Népe fogalmából indul ki, s ok-okozati összefüggéseken keresztül az ál és valódi nemzeti műveltségnek a 19. század óta meglévő kettőségéhez jut el, majd a Gobineau-féle fajelmélet bírálatához. Az írás egyik sarkalatos pontja a műveltség mibenlétének kérdése. Szabédi elutasítja a faji alapon való megítélést azzal, hogy lehet ugyan összefüggés „egy nép műveltsége és faji sajátosságai között”, de a „műveltség nem csupán a faji sajátosságok jelentkezése. Minden műveltség felelet arra a kérdésre, amelyet adott időben, adott helyen és adott népek feltesz a világ.”⁶ A címben feltett kérdéshez újabb történelmi példasoron keresztül jut el. Etelköztől az előadás napjáig olyan mozzanatokot emel ki a magyar történelemből, amelyek révén visszautalhat az előző tézist előkészítő gondolatokra: a kelet és nyugat közé ékeltségre, a magyar művelődést ért hatásokra, az idegen népeknek nemzetünk erősítésére, majd a török kor után – gyengítésére szolgáló betelepítésére, az asszimilációs folyamatra, s mindezekkel összefüggésben a magyar nemzeti műveltség átörökítésnek nehézségeire. Az új magyar műveltség letéteményesét a népi mozgalomban látja. Mielőtt azonban eredeti kérdésére válaszolna, olyannak mutatja be a mozgalmat, amilyen az valójában: a jobbról-balról jövő külső kritikákon kívül számos belső nehézséggel, ellentmondással is meg kell küzdenie ahhoz, hogy feladatait – küldetését teljesíthesse. Arra a kérdésre, hogy népi írástudókra vagy írástudó népre van-e inkább szükség, így válaszol a népieskedés és a társadalmi erők mozgását közvetítő népiség elkülönítése után: „... egy Sinka Istvánban, Veres Péterben, Horváth Istvánban maga az írástudó nép jelentkezik és kér helyet még a tankönyvekben is. Jelek ők, jelei annak, hogy a fejlődésében megakasztott magyar társadalom belső ereje elégséges önmaga megújítására.”⁷ Ezután kívánczik Szabédi két másik írása (mindkettő könyvbírálat), amelyekben a baloldallal szállt vitába, mert úgy látta, hogy nézeteik a magyar nemzeti érdeket veszélyeztetik. Az egyik vitatott mű Kállai Gyula – voltaképpen Révai József – *Népiség, demokrácia, szocializmus* című könyve, amelyben a népi mozgalmat csak kívülről, a moszkvai emigrációból szemlélő marxista író próbálta meghatározni a népiséget és értékelni a mozgalmat. Szabédi becsülte a szándékot, de a népiség társadalmi érvényességének alapján ízekre szedte a könyvet. Alapvető kifogása az, hogy a népi mozgalom pártpolitikai szempontú megítélése ahhoz a következtetéshez vezette a szerzőt, hogy az pusztán szellemi és nem társadalmi jelenség. Pedig céljaiban valóban társadalmi jellegű volt a mozgalom, hiszen a demokratikus átalakulás, a földreform, a parasztság felemelése a társadalmi problémakör része. Tevékenységében azonban a szellemi jelleg dominált a negyvenes évek közepéig, hiszen a történelmi idő akkor nem volt alkalmas a társadalmi kérdések népi szempontú megoldására. Szabédinak inkább az ideológiai veszélyek megítélésében lehet igazat adni, hogy nem maga a szélsőjobboldali ideológia a veszélyes, hanem azok a külső és belső erők, amelyek ezt a magyarországi közgondolkodásban elültették.

A másik kötettől, a *48-as Erdélytől* a nemzeti egység iránti felelősséget kéri számon. A korabeli dokumentumok, visszaemlékezések Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Nagy István, Szenczei László és mások írásaival váltakoznak az emlékkönyvben. A tartalomról úgy tűnik, hogy a divatos nacionalista propagandával szembehelyezkedve, olyan kötetet akartak összeállítani, amely a közös történelmi múltból fakadó nemzeti elfogulatlanságot hirdette volna. A jó elgondolást erős hangsúlyeltolódás és felemás megoldás követte: nem a túlzásokat, hanem a magyar nemzeti gondolat egészét támadták a

⁵ Termés 1943: Tél 76.

⁶ Termés 1943: Ősz 111.

⁷ Termés 1943: Ősz 117.

szerzők. Szabédi ebből kiindulva bírálta a jobboldal nacionalizmusát és a baloldal nemzetiségek feletti szemléletét, az esetleges hibás következtetések lehetősége miatt. „A nemzetiségekkel nem számoló nemzeti türelmetlenséget éppúgy elítéljük, mint az ország jövőjének zálogát a nemzetiségekkel való hatalmas barátkozásban látó liberálizmust. Magát a hatalmas barátkozást természetesen nem ítéljük el, sőt kívánatosnak, de másodlagos fontosságúnak tartjuk. Senki sem hiteti el velünk, hogy a nemzetiségek gyengítésével gyarapítjuk államalkotó erőinket, valamint azt sem, hogy ezt a célt a nemzetiségek erősítésével érjük el.”⁸ Innen már csak egy lépés az asszimiláció kérdése. A természetes folyamat nem lehet befolyásolni, így elítélni sem, de számolni kell az asszimilálódás során az értékrendben bekövetkező változásokkal. Balogh Edgár Bem-portróját a nemzeti érzések félremagyarázásáért bírálja Szabédi, mert úgy látja, hogy a lengyel hazafit túlságosan magyarnak állította be, ugyanakkor az erdélyi magyarság esetében illuzórikus nemzeti érzésről beszél. Nagy Istvánon keresztül a félművelt dogmatikus baloldaliakat támadja kissé ingerült, ironikus stílusban, ami eltér a tőle megszokott tárgyilagos hangvételtől. Ennek valószínűleg nemcsak a 48-as Erdély-beli írás volt az oka, hanem a Sorsunkban megjelent sértett hangú, Termés-ellenes kritika is.⁹ Jordáky a Termésben közli Szabédival vitázó írását – a nyíltság jegyében. Vitájuk a megközelítési mód különbségéből fakad: Szabédi nemzeti szempontból, Jordáky osztályszempontból közelíti meg az 1848-as forradalmat és szabadságharcot. A nemzetiségek részvételét Szabédi sem tagadja, sőt elismeri, hogy a magyarországi munkásság többsége nem volt magyar. De a társadalomnak csak igen keskeny rétegét alkotta az akkoriban osztálynak is alig nevezhető munkásság, nem úgy, mint Párizsban vagy Bécsben, ahol valóban fontos szerepük volt a 48-as eseményekben. Jordákyt erre az aránytelodásra figyelmezteti Szabédi a vitázó cikkben. Írásának egyetlen gyenge pontja, hogy a végén még egyszer fellángol az asszimilációkkal szemben táplált indulata. Az asszimiláció problémája sokszor előfordul írásaiban, de a korszellemből következően, elfogultság és indulat nélkül csak egyszer sikerült megközelítenie, a *Zilahy és a nemzetnevelés* című tanulmányában. Ott az asszimiláció a török uralma alatt élt délkelet-európai népek közös gondjaként jelenik meg.

Történelmi alapokon nyugvó magyar önszemlélet jellemezte Szabédit. Lükő Gáborral folytatott vitája is – amely a majd tíz évvel azelőtti Karácsony Sándor-írásokéra emlékeztette – lényegében abból fakadt, hogy a szerző *A magyar lélek formái* című könyvében realitás helyett mítoszokkal magyarázta a magyar jelképrendszert.¹⁰ Szabédi felfedi a nyilvánvaló módszerbeli hibát: Lükő a magyar jelképrendszer és térszemlélet kategóriáit a történelmi-társadalmi összetevőktől függetlenül próbálja leírni egy erősen vitatható, a valóságtól elvonatkoztatott összehasonlítási alap, a „magyar lélek” és az „indogermán lélek” szembeállításával. Ebből az összehasonlításból egyenesen az következne, hogy egyenlőségelet kellene tenni a magyar kultúra és a paraszti kultúra közé, s egyben elvetni mindazt, amit a magyarság az európai művelődéstörténetből elsajátított, és művészei, tudósai tehetsége szerint a maga képeire formált az évszázadok során. Elutasítja Szabédi azt a „népiséget”, amely az eredetiség illúziójával a fejlődés alacsony színvonalán tartaná meg a népet. „Egy bizonyos távolságon túl visszajára fordulnak az előfelek és valóban nem Európa, hanem magyarságunk nevezően ítéljük veszedelmesnek azt a túlhajtott absztraháló hajlamot, mely olyan szavak alá, mint indogermán és magyar, minden történelmi és társadalmi gyökér nélkül szűkölködő elvont fogalmakat csupán és végső fokon pusztán egy fejlettebb és fejletlenebb észjárás egybevetésében gyönyörködik, az előbbi önkényesen indogermánnak, az utóbbit magyarnak nevezte el.”¹¹ Nem lehetett véletlen, hogy közvetlenül a Lükő-bírálat után tették a szerkesztők Balogh László tanulmányát a népi írók teoretikusáról, Németh Lászlóról. Míg Lükő szemlélete mitikus, érvelése a klasszikus európai műveltség mértéke szerint zavaros, könnyen áfolható, Németh László nézeteiben a felelős ítéletalkotás minőségi követelményei szerint fonódik össze európai és magyar. Tanulmányaiban a magyar műveltség fejlődésének az útját keresi, s a legré-

⁸ Termés 1943: Tavasz 64.

⁹ Nagy István a maga meglehetősen egyoldalú szempontjai szerint jellemzi az erdélyi fiatal író-nemzedéket. A Termés azért támadja, mert véleménye szerint kiszorította soraiból az írók java-részét. Holott nem erről volt szó, hanem a marxista elkötelezettségű írók a nézetkülönbségek miatt nem is akartak hozzájuk csatlakozni. Megjelenés: NAGY István, *Az új erdélyi írónemzedék útja*. Sorsunk 1943. 5. 356–364

¹⁰ Szabédi kritikája *Módszer és népiség* címmel jelent meg a Termésben. A vita a Március 1943. májusi számában Vincze Lajos írásával folytatódott, aki a Termés-beli írás érvelését kifordítja azzal, hogy Szabédit a „dicső múlton merengők” pártfogójának tünteti fel. A Hittelben (1943. 6. 384–388.) tért vissza Szabédi még egyszer a kötet értékelésére, mert éppen a Március igazolta azt a feltevését, hogy Lükő példái téves következtetéshez vezethetik a népiekkel rokonszenvezőket.

¹¹ Termés 1943: Tél 89.

gebbsi hagyományokhoz tér vissza, hogy megérthesse és megértesse a jelent – Balogh László szerint ez a legnagyobb értéke addig megjelent műveinek. „A jelené, de nem tapad hozzá, minden sora, minden gondolata a jövő felé villan. (...) Úgy érezzük, kiemelkedik a kor vezető szellemei közül is, s anélkül, hogy szobor, halott tisztetlet és követhetetlen eszmény lenne, beáll egy sorba a nagy magyar mozgatók, az útmutatók sorába, Zrínyi, Széchenyi, Szabó Dezső mellé.”¹²

A Termés többször említett nyitottsága már az eddigi írásokból is kitűnt. Ha Erdei Ferenc, Kovács Imre és Nagy István jelölik az egyik szélső pontot, a másikat mindenképpen Eröss Alfréd metafizikus tanulmányai. Látszólag bármennyire távolinak is tűnik, mégsem idegen a folyóirattól például az *Erő esztétikája*, amely az irodalomban jelenlévő metafizikáról elmélkedve, a népi irodalom sajátos értékelésére is vállalkozik. Mint minden metafizikus, ő is a bölcsélet legmagasabb csúcsának tartja nézetét. Ami a „metafizikátlanság sötét évszázadaiban” bővítette a civilizáció fogalmát, az véleménye szerint csak felszínes lehet, legyen szó akár művészetéről, akár tudományról. Saját korának értékelésekor tér ki a népi irodalomra, amelyben a metafizika újjászületését véli felfedezni. A népi irodalom legfontosabb feladatai közé sorolja az emberi kultúra visszahelyezését a természetes metafizikai alapokra”. Németh Lászlót, Kodolányit, Szabó Dezsőt, Tamási Áront, Féja Gézát sorolja a legkiválóbbak közé. Féjéről, az Eröss Alfréd által nagyra értékelt irodalomtörténetéről Böződi *A mítosz teremtő szerepében* úgy vélekedik, hogy sok hasznos és jó meglátása van, de a kozmikus, a miszticizmus elfogadása erősen vitathatóvá teszi (!) az egész munkát. Veres Péter sem állta meg szó nélkül ezt a tanulmányt:

„Tartozok nektek azzal a megjegyzéssel, hogy a Termésnek talán ez a legelső száma, amelyben már a felszabadult elsővonalbeli íróiség és szellemi erő uralkodik a másodlagos értékű „majdnem-irodalom” fölött. Különösen a tanulmányfélék nívósak. Szabédi Irástudó népe ragyogó logika. Nívós, művelt, szép az Erő esztétikája is. Mellékes, hogy egészében nem igaz, egészében német. Germán kód ez, de az sem volna baj, ha természetes kód volna, de *mesterséges kód: műveltség és ráció* csinálta. Mondjátok nem német ez az ember? Nézzétek meg a nagyanyját, valahol így, úgy megtaláljátok benne a németet. (...) és mondjátok nem lutheránus? Rokonszenves naiv esztéta-lélek, nagy tudással, de bölcsesség nélkül ... de ... a többi de-re már nincs helyem”¹³

Kodolányi János virtuózan szerkesztett írását, a *Zárt tárgyalást* egyetlen fővárosi lap sem merte vállalni, egyedül a kolozsvári Termés, kihasználva a vidékiség előnyét. A vádolt, maga az író, mint a metafizikai világszemlélet eleve halálra ítélt képviselője áll szemben három, ellentétes eszméket megtestesítő bíróval. Viselkedésükből és megszólalásaikból kitűnik, hogy Kodolányi a típusábrázolás érdekében gondolkodásuk (fasiszta, polgár, marxista) legkorlátoltabb képviselőit teremtette meg, mint önmaguk karikatúráját. Voltaképpen e négyféle gondolkodásmód ütköztetésében van a *Zárt tárgyalás* értéke, mert a kultúra és a civilizáció kettősségéről vallott nézete már meglehetősen vitatható. A karikázott nézetek politikai veszélyessége mellett valószínűleg ez volt a másik ok, ami miatt szerkesztői megjegyzés került a lap aljára. („E rovatban nemcsak a magunk, hanem időnként a mások véleményének is helyet adunk, még ha nem is egyezünk azszal mindenben.”)¹⁴ Kodolányi civilizáció- és kultúra fogalma – feltehetőleg Spengler hatására – egymással ellentétes, erősen leszűkített, ezért a következtetések is többnyire túlságosan leegyszerűsítettek, nem veszik figyelembe a kettő együttes hatását. Veres Péter a *Magyar Csillagban*¹⁵ szállt vitába a Kodolányi képviselte transzcendenciával, valamint az egymással összekapcsolható, kölcsönhatásban lévő fogalmak szétválasztásával. Értéktételeivel – materialista lévén – nem értett, nem is érthetett egyet, de a szándékot nagyra értékelte, hiszen olyan korban állt ki a szellem és a gondolat szabadsága mellett, amikor a szabad véleményformálás lehetősége szinte napról napra csökkent.

A Termés minden számáról jelent meg valahol tudósítás vagy értékelés, sőt Veres Péterhez hasonlóan, levél formájában Böződi és Tatay Sándor is eljuttatta véleményét Kiss Jenőhöz. Bármelyiket is nézzük ezek közül, kitűnik, hogy a kortársak elsősorban a Vélemény és a Vigyázó rovatok tanulmányaira és a szépirodalomra figyeltek, nemigen törődtek a Vadrózsák népköltési gyűjtéseivel, vagy a Művészeti színikritikáival, kiállítási beszámolóival. László Gyula képzőművészeti írásai, az Erneyi Gáspár álnevet használó Makkai László és Nagy Elek tudósításai a kolozsvári színház előadásairól

¹² Termés 1943: Tél 108.

¹³ Veres Péter postai lapja a Termés szerkesztőinek. Szabédi László hagyatékában.

¹⁴ Termés 1943: Tavasz 44.

¹⁵ VERES Péter, *Zárt tárgyalás*. Magyar Csillag 1944. 3. 352–356.

kötötték legjobban a lapot a mindennapokhoz. Ez a két rovat inkább színesítője volt a Termésnek, világszemléletének kialakításában másodlagos szerepet játszott.

A mindössze kétszer előforduló Kilátó rovat magában hordozta a magyarsággal együtt élő népek irodalmának közvetítési lehetőségét is. Talán ha tovább élhetett volna, már nemcsak Mistralt és Shakespeare-t fordítanak, hanem román, szlovák és szerbhorvát műveket is. A Termés ilyen irányban is nyitott volt: több tanulmány jelent meg a Vigyázó rovatban a magyarság és a szomszéd népek önismeretéről. A magyarságkép egyik oldalát, a negyvenes években ható belső mozgásokat mindenekelőtt Szabédi és Bözödi cikkeiből ismerhette meg az olvasó; a másik oldalt, a magyarsággal évszázadokig egy államban élt román és szlovák nép nemzetképének alakulását pedig Mikecs László és Jócsik Lajos elemzéseiből. *Kis népek élén* címmel a Termés-könyvek sorozatában jelentek volna meg Mikecs tanulmányai – a Szabédinak küldött levél szerint¹⁶ a következők:

1. A szlovák nacionalizmusról (Termés)
2. A román nacionalizmusról (Termés)
3. A magyar–román vitáról (A Hitel akarta a múlt számban kihozni, már ki volt szedve, a cenzúra nem engedélyezte)
4. A magyar önszemlélet változása (Termés – változtatással)
5. Kis népek élén (Hitel)
6. Kelet és nyugat népe

A kötettervben három Termés-beli írás is szerepel, bár a folyóiratban az 1. és a 2. egy tanulmányba sűrítve jelent meg. Mindkét tanulmány a nemzeti művelődéstörténetre épül. A magyar önszemlélet változását a török időket követő felelőtlenségtől a 19. századi romantikus nemzettudatlon keresztül a jelenig vezeti, megkülönböztetve érzelmi magyarokat (a más népek esetében is bíralt kritikátlan romantikus nacionalistákat) és értelmi magyarokat (akiket Németh László minőség-elmélete alapján jellemez). A kibontakozó népiség-történetet, mint a szellemtörténet kiegészítőjét és a „magyar szocializmus” lehetséges tudományos alapját értékelte. Benne a magyar szellemi élet elevenségét, a változások iránti érzékenységet látta bizonyítottnak. Mikecs „magyar szocializmus” korántsem azonos a marxisták internacionalista jellegű szocializmus-fogalmával, inkább Németh László minőség-eszményéhez áll közel: a fölösleges külsőségektől megtisztított nemzettudatnak és a társadalmi felemelkedésnek az összefonódását jelenti.

A másik tanulmány két elkülönülő részét az azonos alap, a kritikátlanul elfogadott és hirdett romantikus nemzetkép köti össze: Szabédi Lászlónak írott levelében¹⁷ néhány mondatban indokolja, miért tartja időszerűnek és szükségesnek e problémakör vizsgálatát:

„A két cikknek alapgondolata, illetve alapmeglátása az volna, hogy két szomszédállamunkban a nacionalizmusnak egy ma már anakronisztikus, túl sovinszta formája él, amilyen nálunk főleg a romantika korában élt (erre mondta Kisfaludy, hogy bundás indulatok). Ez jó sokáig nem is fog meg megszűnni, hiszen nevezett szomszédaink már régóta konzerválják ezt a kokárdás, nagy nekibuzdulású nacionalizmusukat. Létüknek u. is csak ez ad igazolást, ezért nem szabad tőle eltérniük. Viszont ez a tragédiájuk. Az idő eljárt felettük, mint általában a nacionalizmus felett, lassanként Európa nevetéses figurái lesznek friss, mérges, fantasztikus nacionalizmusukkal.”

A két cikket egy cím alatt (*Romantikus önszemlélet a szomszédágunkban*) jelentette meg a Termés. Először Andreas Mráz német nyelvű és Sziklay László magyar nyelvű szlovák irodalomtörténetét hasonlítja össze. Mráz esetében számos példa segítségével mutatja ki azt a történelmietlen, mitizáló áltudományosságot, amely a szlovák vágyakat a valóságba vetítve tárgyalja. Viszont azon igyekezetében, hogy a kontinuitást bizonyítsa, elsiklik figyelme a valódi érték, a romantikához kötődő szlovák nemzeti érredés vitathatatlan eredményei felett. Sziklay irodalomtörténete a bizonyítható tényeken alapul: a közös vonásokat, nézetazonosságokat vizsgálja a két nép irodalmában, ugyanakkor bemutatja a szlovák irodalomban eluralkodó pánszlávizmus térhódítását Kollártól Štúron keresztül Vajanskýig. Az összehasonlító irodalomtudományban Sziklay előtt senki sem tekintette át hasonló mélységben ezt az irodalmat, de pontosan ez az a terület, ahol a hungarus-tudat jelentőségének túlzott felértékelése téves következtetésekre is alkalmat adhat – erre figyelmeztette a szerzőt Mikecs az elismerés mellett. Mrázéhoz hasonlóan ugyancsak németül jelent meg Ioan Lupaș könyve. A román álláspont máig is tartó mozdulatlansága tűnik ki a könyv téziseiből: a dákoromán kontinuitás, az ősiség hangoztatása és Erdély teljes elidegenítése a magyarságtól. A torzult nézetek méltán ingerelték fel a Termés olvasóját, és igen meglepőnek hangzik, amikor Mikecs kijelenti, hogy a román és a magyar nemzetkép között sok a hasonló vonás: a szitty eredet ugyanolyan képtelenség, mint a dák származás, bizonyításuk is ép-

¹⁶ Mikecs László levele Szabédi Lászlónak. Visegrád, 1944. július 31. Szabédi László hagyatékában.

¹⁷ Mikecs László levele Szabédi Lászlónak. 1943. február 12. Szabédi László hagyatékában.

pen ezért hasonló; valamint mindkét nemzet földrajzi egységnek fogja fel hazája területét. Mikecs elsődleges és másodlagos nemzetképet különböztet meg aszerint, hogy történelmi és más dokumentumokkal (nyelvi, néprajzi stb.) igazolható-e vagy sem. Eszerint a magyart elsődlegesnek, a románát másodlagosnak tartja, mert az számos motívumot vett át a magyar eredetmondákból és más hagyományokból. A másik nagy különbséget az időbeli eltérés okozza: a magyar tudományosság túllépett a romantika nemzetfogalmán, a románok pedig állandósították azt. A magyar nemzet szemlélet akkor reális – európai – Mikecs szerint, ha nem a szomszédok vitatható eszközeivel hadakozik, hanem megkísérli megismerni múltjukat és jelenüket, azokat a tényezőket, amelyek nemzetképüket meghatározzák.

E kettővel összehasonlítva, inkább elméletinek tűnik Jócsik Lajos tanulmánya, a *Benes nézetei a demokráciáról*, amelyben azt vizsgálja, hogyan változik a demokrácia-fogalom tartalma a politikai szférájárasnak megfelelően. Beneš londoni előadásának jól hangzó téziseit szembesíti az első Csehszlovák Köztársasághoz tapasztalt bel- és külpolitikai valósággal, valamint azokkal a társadalmi-történelmi tényezőkkel, amelyek Közép-Európa sorsát az első világháború befejeződése óta meghatározták. A terjedelmes társadalomtudományi tanulmány egyedül elfogadhatónak a demokrácia szocialista tartalmát tartja. A cseh és szlovák érdekelletéket okozta gazdasági és nemzetiségpolitikai következmények ismeretében Jócsik alkalmatlannak ítéli Beneš demokrácia-felfogását arra, hogy a „kompromisszumok nélküli, minden oldalról egyforma mértékű alkalmazó”¹⁸ magatartást megvalósítsa, és így a duna-medencei népek közeledésének és megbékélésének alapja lehessen.

A népiséghez, a népi és magas műveltséghez való viszonyulással, az irodalom társadalmi helyzetének és feladatainak megítélésével, a magyarságképi alakulásával, valamint az szomszéd népek önszemléletének értékelésével foglalkoznak a Termés tanulmányai. Az ezek alapján kirajzolódó kép inkább az álláspontok sokféleségéről, mint egységes megítélési szempontokról tanúskodik. (Elég összevetni például Böződi és Szabédi Tamási-értékelését, vagy Jordáky és Szabédi véleményét 1848-ról.) A nézetkülönbségek, az esetleges ütközések egyetel azzal az elképzeléssel, amely szerint a Termést a szabad véleménynyilvánítás fórumává kívánták tenni. A véleményszabadság leginkább az *Elvek, gondolatok* 1943-as körkérdésére beérkezett válaszokban mutatkozott meg. Az anket célja az volt, hogy az alakuló társadalom eszmei és gyakorlati lehetőségeit különböző nézetű és foglalkozású, többnyire közismert személyiségek véleményén keresztül mutassa be. A hasznosságot illetően nem volt egységes a szerkesztők véleménye. Böződi György szerint: „Feltűnést kelteni jó eszköz, de bennünket nem visz közelebb a célunkhoz.” A válaszok közlése helyett azt javasolja, hogy a legértékesebbeket írassák meg tanulmány formájában, mert „A dolgok és álláspontok ma olyan hamar alakulnak, hogy mi évnegyedes anketokkal nem tudunk lépést tartani velük, ha az aktuális magyar kérdésekről van szó.”¹⁹ Ezzel Kiss Jenő is egyetértett, de végül mégis a válaszoknál maradtak még akkor is, ha az csak néhány sornyi elutasítás volt (Márai Sándor és Szekfű Gyula esetében). Balogh Edgár Vargyasról írta meg a véleményét a szerkesztőknek:

„Még Kolozsvárt hallottam Nagy Pistától, hogy a Termés anketot rendez időszerű magyar kérdéseinkről. A névsort is olvastam s bár egyáltalán nem vagyok olyan jóban Veletek, akciótoknak nagyon megörültem. Masaryk mondta (de ez ne zavarjon Téged!), hogy a demokrácia – diszkusszió. A vén idealista csont nem is vitte többre a demokráciában, de kezdetnek jó a parlamentáris véleménycsere, s a Ti fiataloságok bizonyára tovább is lendül erről a nagyszerű szellemi ugródeszkáról. Ezt: a Termés anketját, nagy idők jelének érzem, sokat, nagyon sokat elérhettek vele.”²⁰

A hűz megkérdezett közül sajnos csak tizenegyen írták meg, hogy időszerűnek, alkalmazhatónak tartják-e azokat az elgondolásokat, amelyek ismertté tették nevüket. A magyar társadalom szerkezetéről, az átalakulás lehetséges útjairól Erdei Ferencet, Féja Gézát, Kovács Imrét, Makkai Jánost és Nagy Istvánt kérdezték. Erdei Ferenc a tanyarendszer „önvédelmi szervezet” jellegét emelte ki, mert a történelem végigtekintve, minden társadalmi rendszerben bizonyította életképességét. Kovács Imre is a földkérdés rendezésében, politikai oldalról pedig a szabadságjogok biztosításában látta a könyveiben leírt bajok orvosságát. Nagy István a társadalmi változás alapfeltételként a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság hatalomra jutását jelölte meg. A társadalmi hierarchiában egy lépcsőfokkal feljebb állókról, a középosztály tagjairól, megújulásuk lehetőségéről Makkai Jánost kérdezték, mert könyvei alapján úgy látták, hogy a középosztály vezető szerepét fogadja el. Makkai, mint szellemi munkás, osztályon kívülinek tekintette magát, életformája szerint pedig a középosztályhoz tartozónak, amelynek megújulásában egyáltalán nem bízott. Véleménye szerint ennek a széles skálájú osztálynak csak

¹⁸ Termés 1944: Tél 121.

¹⁹ Böződi György levele Kiss Jenőnek. Jékely Zoltán hagyatékában.

²⁰ Balogh Edgár levele Szabédi Lászlónak. Szabédi László hagyatékában.

igen kis rétege alkalmas arra, hogy „európaivá”, a várható reformok végrehajtójává váljék. A társadalmi fejlődés lehetőségeit Főja Géza nem az osztályok változása, hanem az önkormányzat oldaláról vizsgálta úgy, hogy a nemzeti szempontokat a nemzetközi összefüggésekkel együtt mutatta be. A magyar függetlenség egyetlen biztosítékának az önkormányzatot tartotta, amely megfogalmazásában nem az egyéni szabadság korlátlan grasszálását jelenti, hanem az egésznek, a közösségnek, a népnek a szabadságát”.²¹ Veres Péter véleményét a magyar népi jellegű nevelés lehetőségeiről kérdezték, A megvalósítás egyik feltétele szerinte az, hogy a tehetséges gyermek tanuláshoz állami támogatást kell adni, akár az egyetemig. A másik feltétel az, hogy a pedagógus pályát újra hivatássá kell emelni. Az oktatás-nevelés minőségi kérdéséről csak egy lépés a tudományosság. Talán az erre vonatkozó válaszok között figyelhető meg a legnagyobb nézetazonosság. László Gyula, Mályusz Elemér és Tamás Lajos a tudományosság és a reális társadalomszemlélet közötti összefüggéseket mutatják ki. Mályusz Elemér az Erdélyi Tudományos Intézet és a Magyar Történelmi Intézet kínálta lehetőségekről, és a nagy hibáról, az ott el nem végzett munkáról írt. Ahelyett, hogy elősegítenék, hátráltatják az önismereti folyamatot azzal, hogy nem hozzák nyilvánosságra könyvek formájában a birtokukban lévő oklevélnyomatot, és nem végeznek el évtizedek óta szükséges alapkutatókat. Sajnos erre azóta is csak részlegesen van mód, a háború alatt és után eltűnt dokumentumok ma már pótolhatatlanok. László Gyula a helyes társadalomszemlélet alapfeltételének tartotta, hogy egyetlen divatos politikai irányzatnak sem szabad behódolni. Saját szakmáján, a régészeten keresztül mutatta be ennek a veszélyeit. Ezt a gondolatot vitte tovább Tamás Lajos, akinek a román és a magyar tudományosság között feszülő ellentétek okairól kellett nyilatkoznia. Megállapításai lényegében azonosak azzal, amit Mikecs László mondott a romantikus önszemléletből következő délibábos tudományosságról. Alig van olyan román tudós, aki nyíltan elutasítaná a kontinuitás elméletét, inkább az a jellemző, amit egyiküktől idéz: „Mi közöm az igazsághoz, ha hazámról van szó!”²² A magyar történészek, nyelvészek, néprajzosok ezzel szemben – különösen a harmincas évek közepétől – szigorú tárgyilagossággal vizsgálják a szomszéd népek életét, és amennyiben lehetséges, fölhasználják az ő kutatási eredményeiket is. A közös magyar–román álláspont azonban mindaddig csak utópia maradhat, amíg a román tudományosság hagyja, hogy politikai eszköznek használják.

Az Elvek, gondolatok válaszdói közül hiányzik Illyés Gyula, Zilahy Lajos, Tamási Áron, Karácsony Sándor. Az elküldött kérdésekről másodpéldány nem került elő, így csak a tervezet alapján lehet elgondolkodni azon, hogy Illyés hogyan válaszolt volna arra a kérdésre, amire Főja, össze lehetett volna hasonlítani a népiek történelemszemléletét Szebfű Gyulával és így tovább. Az anket még hiányosságai ellenére is kiemelkedő helyet foglal el a Termésben, amely ezzel a vállalkozással bizonyította, hogy helye van a magyar közgondolkodásban és valóban a szabad véleménynyilvánítás fóruma.

A világszemlélet jellemzéséhez azonban nem elegendő az elméleti- és elemző tanulmányok áttekintése, csak a szépirodalmi anyag ismeretében állapítható meg, hogy valóban a népi mozgalom erdélyi közvetítője volt-e 1942 és 1944 között ez a kolozsvári folyóirat. Egy-egy alkalommal, például az anket idején előfordult, hogy csak alig egyharmadnyi helyet foglalhatott el a szépirodalom, de a nyolc kötetben megjelent 218 mű (186 vers, 30 próza, 2 drámai mű) valóságsszemlélete és érték közvetítése már a mennyisége miatt sem elhanyagolható.

A Vigyázó, a Vélemény és a Művészet rovatok színvonala jóval egyenletesebb, mint a szépirodalomé. Jóllehet más, hosszabb életű folyóiratok anyagában is lehet találni gyenge műveket, de nyolc szám esetében ezek nehezebben tűnnek el, mint például évi 12-nél. A vidéki és a budapesti szerkesztők egyaránt küszködtek dilettáns írásokkal – a Kiss Jenőnél megőrződött több mint félszáz kiadatlan kézirat tanúsága szerint a Termés sem volt ez alól kivétel. Jékely, Horváth István vagy Asztalos novellái mellett szembetűnőek Vasas Mihály, Gagy László prózájának gyengeségei, a valódi konfliktusteremtés hiánya és a saját stílus kialakulatlansága. Feltehetőleg nem azért közölték az átlagos színvonalú írőköltők alkotásait, mert kézirat hiányban szenvedtek. Sokkal inkább azért, mert egy ilyen jellegű, a jó szándékon kívül szinte a semmire alapított vidéki lapnak vagy mecénásra volt szüksége, vagy ennek híján olyan támogatókra közel s távol, akik előfizetéseket szereznek számukra. Kéziratokat bőven kaptak, részben személyes ismeretségeik révén, részben a különböző lapokban megjelent értékelések után. Természetesen maguk a szerkesztők is elsődleges fórumnak tekintették a Termést. Szabédit és Bözödít elsősorban a tanulmányírás vonzotta, de azért ’3–3 művel a szépirodalmi részben is szerepeltek: Szabédi versekkel, Bözödi elbeszélésekkel. A többiek viszont főleg itt jeleskedtek: Asztalos egy kisre-

²¹ Termés 1943: Nyár 93.

²² Termés 1943: Nyár 120.

génnyel és 4 elbeszéléssel, Kiss Jenő 26 verssel, Jékely 21 verssel, egy novellával és egy drámarészlettel van jelen a lapban.

Az első és második vonalbeli alkotások egyenkénti elemzése nem céloim, inkább azoknak a témaköröknek a bemutatása, amelyek a tanulmányok közvetítette hovatartozás tudatot, a történelmi és társadalmi körülmények emberi kihatásait a szépirodalom módszereivel fogalmazza meg.

Szerkesztőként nem tűntették föl, de az alapítástól kezdve magukhoz tartozónak érezték Jékely felfedezettjét, Horváth Istvánt. A Termés baráti körében bontakozott ki tehetsége, és tudatosodott benne az írói felelősségvállalás. A magyarórdi író, akiben az írástudó nép úgy jelentkezett, ahogy azt Szabédi elképzelte, 18 verssel és 6 elbeszéléssel szerepelt a folyóiratban. Elbeszéléseinek élményanyagát éltető közege, az erdélyi falu – legtöbbször Magyarórd adta. Kivételes feszültségteremtő ereje volt, akár verset írt, akár prózát. A *Karácsonyban* az ősi szokásokból táplálkozó paraszti magatartásmodellét az ünnepi táncház köré csoportosult kamaszodó gyermekek szemével látattja: még elutasítják, de mozdulataikban, viselkedéseikben, ösztöneik szintjén már magukban hordozzák a felnőttek világát. Ugyanez a kettősség rejlik *Az Ugaron* története mögött is. Hiányzik ezekből az elbeszélésekből az idill, a megmosolyogtató gyermeki naivság. Szabó Pál *Szépkiasszonyában* viszont éppen ez kerül előtérbe: a mese és a gyermekszerelem születése a társadalmi formákat itt csak háttérként tűri meg. Ugyancsak magyarórdi történet a *Bandi a táltos*. Hangulatos elbeszélésében nem a nemzedékről nemzedékre öröklődő magatartásformákat, a nincstelenség parancsszavát vagy a szegényember társadalmi kivettségét emeli az irodalomba, hanem a háborús évek egy dél-erdélyi mozzanatát, a lovak és szekerek beszolgáltatását a román hadseregnek. Horváth Istvánnak nemcsak a csaváros székely észjárás bemutatására nyílt alkalma, hanem a hatalom következtében eltorzult emberi magatartás jellemzésére is, a románál is románabbnak mutatkozó magyar tisztviselőtől a magyarokat napközben hazátlannak, bozognak tituláló, este azonban az előkelőbbnek gondolt magyarnótákat húzó román katonáig. A napraforgó-magatartás, a hamisság idegen volt tőle. A szülőföld lirájának is vissza-visszatérő motívuma, de nemcsak mint képi lehetőség, hanem mint olyan biztos pont, ahová mindig visszamenekülhet. Sértő Kálmán sorsa kísértette, akit már elveszejtett az östehetség-dívat: „Tarts meg magadnak, mert, jaj szörömen / végigsimítanak százféle kezek: / S mind mások ezek! / Más lennék én is a kezük alatt / Rád már alig csak, hogy emlékezek... / Védj meg, mert elveszek!”²³ Száz szállal kötődött a szülőföldjéhez, jól ismerte annak belső törvényeit, a paraszti élet erkölcsét, kényszerítő erejét, és mindezt a maga természetességében sikerült versbe és prózába fogalmaznia.

Az elbeszélések, novellák között alig akad olyan, amely ne a falusi népiéletet ábrázolná. Jékely Akragasba, Asztalos Bessarabiába, egy román faluba helyezi történetét, de a domináns elem itt is a kiszolgáltatottság, a testi-lelki megnyomorítottság. Darvas József szociografikus novellája, *A táltos* ugyanezt járja körül. A főszereplő papban és tanítóban a népiekkel rokonszenvező értelmiség jelenik meg. Miután maguk is tapasztalták, mennyi tennivalója lenne még a népi mozgalomnak, egyikük így fogalmazza meg a feladatot: „A lelket kell először meggyógyítani. Szellemi tartalom, egészséges életforma kell ide először.”²⁴ Böződi György szülőfaluját választotta színhelyül a *Rebi néni feltámadásához* és a *Mennysorszámban* című kisregényhez. Az elsőben a legendák születését mutatja be: hogyan válik szent legendává az unitárius falu közösségi lelkiismeretében a nehézsorsú öregasszony alakja. A másodikban nagyon érdekes írói megoldással élt: egy megesett lányt megmentenek az öngyilkosságtól, de a bekövetkezett tudathasadásos állapot ellen (a lány a Mennysorszámban hiszi magát) nem tudnak mit tenni. A bűnt palástolni akaró rokonok kerítő-igyekezetét, majd a városi szolgálatot vállaló fiatal lányok kiszolgáltatott helyzetét is ebből a szemszögből írja le. Asztalos novellájának, a *Borjúkötelenek* a hősnője is arra kényszerül, hogy férjét odahagyva, igen szigorú feltételek mellett dajkaságot vállaljon. Mire letelik a szolgálat, már megszakad valami a fiatal pár lelkeben. Asztalos keserűen állapítja meg: „Kedves bizony a szegény ember szerelme, csak elrontja hamar az emberteremtette nyomorúság.”²⁵

A kettészakított Erdély szépirodalmi megjelenésére volt példa Horváth István elbeszélése, a *Bandi a táltos*. Ez a téma még egyszer, Asztalos: *A számár* című elbeszélésében fordul elő. A történet egy határmenti faluban játszódik. A konfliktust egy riadtában Dél-Erdélybe átfutott számár okozza – eköré építi fel az író a napi politikai követelményeknek megfelelően átalakított eseményt. Szinte a groteszkig fokozza a magyar határőrpáncsnok korlátolt „hazafiságát”, aki buzzgalmában inkább lelővi az állatot, mint elismerje: a gyűlölt „túlvaló szomszédok” nem rabolták el erőszakkal, sőt visszaküldték. Asztalos ezt a magyarkodó magatartást több írásában ítélte el, így például a *48 örökségében*

²³ HORVÁTH István, *Ne hagyj, falum*. Termés 1943: Nyár 32.

²⁴ Termés 1944: Nyár 33.

²⁵ Termés 1943: Tél 58.

is. Észak- és Dél-Erdély kérdése azonban nem szűkíthető le két nép konfliktusára: ott húzódik mögötte az idegen érdek. Kiss Jenő egyik versében (*Messzire nézünk*) figyelmeztet erre: „Vigyázz magyar, vigyázz szép eszillagom, / Szemed magadon tartsad, magadon! / Morgó a vész, mit bensőd kérge rejt, / bús meghasonlás, / idegen érdek, bosszú, gyűlölet.”

Már az első bécsi döntéstől, Közép-Európa átmeneti újjafelosztásától kezdve számítani kellett a magyarnak feltüntetett, de tőle idegen, az ország romlását csak siettető gazdasági, majd hamarosan katonai szolgálatra is. Cseres Tibor katonaversei, a *Roham*, a *Gyergyó*, a *Bekerítve*, a *Medve-tó partja* feszültséggel telt háborús életképei a már megkezdődött kényszerű szolgálattétel lírai megfogalmazásai. Hegyi Endrénél a fiatalság életöröme, a *Fiatal életem* mindent elsöpörni vágyó életereje, vagy a *Takarodó* határozottsága („ébren lenni, örökké ébren, / ne hagyjon ki az öntudat”) más alkalommal halálhangulatba fordul és már a tisztavirág múlandóságáról elmélkedik a pusztulásra ítélt *Új Szodomában*. Ez az érzelmi bizonytalanság, a belső életelő és a kívülről jövő véletlen halál kettőssége, a pusztulás egy egész korosztály alapélménye lett. Jékely a mindenséget átfogó szándékkal, felülről szemléli a katonásdit játszó világot, az embert és kultúrát megsemmisítő háborút a *A kor dicsérete* című versében. A Jékely-versekben sokszor előforduló, nyugalmat árasztó, a kultúra örökkévalóságát hirdető antik képek önnön ellentétükbe fordulnak („Mussolini az új Odysseus”; Heléna: Danzig”), a történelem pedig „oecsmány vérfolyam”-ként jelenik meg. Jékelyhez hasonlóan intellektuális, a népiekkel rokonszenvező költőnek tartották a kortársak Gulyás Pált. A Termés kétszer is közölt összeállítást a verseiből, 1943 őszén és váratlan halálára emlékezve, 1944 nyarán. Háborús verseire ugyanaz a nélyre hatoló, metafizikus lényeglátás és merész képzettársítás jellemző, mint költészete egészére, de ezekben jóval több a negatív hangulatú szó. A *Kezdődik a vég* kozmikus látomásában egymást érik a füladás, a reszketés, a szétszakadás, a mérge, a robbanás szavak. Szabédi ezt az érzést, a pusztulás iszonyatát egy monumentális allegóriában, az *Egy asszonyhoz, akit a fia meg fog ölni* című versében fogalmazta meg.

A Termés szépirodalmi anyagában lényegében ugyanazok a témakörök fordulnak elő, mint a tanulmányokban, de az arány nem ugyanaz. A versek és elbeszélések nagy része közvetlenül kapcsolódik a népiséghez: témában, ábrázolásmódban, az író problémaérzékenységében, sokszor személyében is. Míg a tanulmányokban igen fontos a román–magyar kérdés, a szépirodalom csak két esetben, akkor is a háborúhoz kötődve foglalkozik vele. Ehelyett, különösen a lírában, igen sokszor szerepel a háború, mint az emberi értékek, élet és kultúra értelmetlen pusztítója.

A népi mozgalommal rokonszenvező erdélyi fiatal nemzedék negyedéves folyóiratának, a Termésnek a világszemléletét a demokratikus népi gondolat elfogadása és közvetítése, valamint a humanista szellemi ellenállás határozta meg. Demokratizmusuk mindeneelőtt a szerkesztők nyitottságában mutatkozott meg: nemcsak terveztek, hanem valóban teret adtak a szabad véleményformálásnak a marxizmustól a metafizikáig olyan korban, amely erre napról napra alkalmatlanabbá vált. A népi szemlélet a versek és elbeszélések többségében jelen volt mint téma és művészi megvalósítás, ugyanakkor döntő szerepet kapott a tanulmányok és a kritikák ítéletalkotásában. A háborút és a hozzá kapcsolódó mindentéle faji misztikát a humanizmus jegyében utasították el, és az évszázados erdélyi tapasztalat alapján a dunai népek nacionalizmustól mentes közeledését hirdették. A kolozsvári lap részese lett a magyar népi mozgalomnak, sajtótörténeti helye feltétlenül az ehhez kapcsolódó irodalmi fórumok között van.